

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ВАЩЕНКО Ольга Олександрівна

УДК 141.7:316.61+303.7

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В
ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

23.00.03 – політична культура та ідеологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор політичних наук, доцент
ШАЙГОРОДСЬКИЙ Юрій Жанович,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,
відділ теорії та історії політичної науки,
головний науковий співробітник.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
ХОМА Наталія Михайлівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, кафедра теорії та історії
політичної науки, доцент;

кандидат політичних наук, доцент
КОЗЬМА Василь Васильович,
Національний університет фізичного
виховання і спорту України, кафедра соціально-
гуманітарних дисциплін, доцент.

Захист відбудеться 24 грудня 2014 року о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 24 листопада 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Я. Волянчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження проблематики політичної соціалізації особистості та її особливостей в трансформаційний період розвитку суспільства зумовлена насамперед потребами підготовки людини до активної, свідомої, цілеспрямованої участі у політичному житті суспільства, яке в ході демократичних перетворень характеризується суперечливістю, неоднозначністю, конфліктністю, амбівалентністю всіх компонентів соціальної і політичної систем. Ці процеси тісно пов'язані з формуванням демократичної політичної культури особистості, яка може розглядатися як передумова та невідкладне завдання українського державотворення. Включення особистості у політичний процес відбувається через входження індивіда в соціальне середовище й передбачає соціальне пізнання, соціальне спілкування, навички практичної діяльності, зокрема активну перебудову навколишнього світу, зміну і самореалізацію самої людини, її всебічний і гармонійний розвиток, тобто процес соціалізації. У той же час особливе значення набуває саме політична соціалізація як процес входження людини в політичне життя суспільства, оволодіння політичними цінностями, нормами, взірцями поведінки та способами політичної діяльності, а також творчо-активне ставлення до них.

В умовах прискорення суспільно-політичних змін, їх одночасного перебігу у різних сферах соціального життя, відбувається певна деформація політичної свідомості та культури громадян, які не завжди встигають за перебігом політичних подій, не усвідомлюють їх суті і спрямованості. Розвиток політичної свідомості й культури громадян, нагальні завдання політичної соціалізації особистості є, очевидно, важливим шляхом самореалізації людини і її захисту від популізму, маніпуляцій політиків у трансформаційний період.

Актуалізує проблему політичної соціалізації й певна непослідовність напрямів суспільного розвитку, попри наявність стратегічно визначеного курсу на євроінтеграцію. Реалізація цього вектору ускладнюється протиріччями, що зумовлені, з одного боку, прагненням людей до впровадження європейських норм і цінностей, з іншого – існуючими політичними традиціями та практиками.

На відміну від стабільних суспільств, де політична культура має відносно усталений характер, суспільствам трансформаційного типу властива певна непередбачуваність розвитку, пришвидшення темпу соціальних перетворень. Те, що в стабільних умовах здійснюється роками, у трансформаційному суспільстві реалізується протягом кількох місяців, а іноді й тижнів. Багато політичних трансформацій не мають достатнього рівня наукового супроводу, належного контролю з боку громадськості, часто здійснюються випадковими

виконавцями без відповідних кваліфікації, культури політичної діяльності та соціального досвіду.

Необґрунтованість, варіативність, багатовекторність інновацій, упровадження яких пропонується різними політичними силами, простому громадянину нерідко важко усвідомити. Невідповідність існуючої політичної культури необхідним демократичним змінам, відсутність базових шаблів політичної соціалізації заважають свідомій політичній участі, легітимації і реалізації нагальних перетворень. Пошук оптимальної моделі соціалізації особистості в трансформаційний період мусить стати одним із пріоритетних напрямків досліджень в сучасному науковому середовищі, діяльності політичної, інтелектуальної та освітянської еліти суспільства.

Нині поняття «політична соціалізація» та «політична культура» набули статусу базових категорій політичної науки. Накопичений у вітчизняній і зарубіжній політичній науці досвід дослідження проблем політичної культури й ступінь його теоретичного узагальнення зумовив виокремлення відносно самостійного напрямку наукових розвідок, пов'язаних із політичною соціалізацією особистості. Основні положення цього напрямку визначені у працях Т. Адорно, Г. Алмонда, У. Бека, Ф. Васбурна, С. Верби, Ю. Габермаса, Г. Гаймена, М. Горкхаймера, Ф. Гринштейна, М. Дюверже, Д. Істона, Р. Мерелмана, Р. Мертонна, Т. Парсонса, Д. Пауелла, Г. Тарда та ін.

До проблем політичної соціалізації звертаються й вітчизняні науковці: В. Андрущенко, Т. Андрущенко, В. Бабкін, О. Бабкіна, В. Бебик, В. Бушанський, І. Варзар, В. Васютинський, К. Ващенко, Н. Гедікова, М. Головатий, Є. Головаха, В. Горбатенко, І. Горбатенко, Л. Губерський, М. Дмитренко, Ю. Загородній, І. Жадан, О. Картунов, М. Катаєва, В. Козьма, В. Корнієнко, В. Кремень, В. Курило, М. Михальченко, В. Москаленко, І. Надольний, М. Ожеван, М. Остапенко, Ю. Пахомов, Я. Подолян, Н. Пробийголова, Ю. Римаренко, С. Рябов, В. Савельєв, С. Савченко, П. Сліпець, О. Скрипнюк, Н. Хома, Ю. Шайгородський, П. Шляхтун, Н. Юрій, В. Якушик та ін.

Разом з тим, не зважаючи на досить об'ємний пласт досліджень, проблему політичної соціалізації, особливо в контексті перехідного суспільства, не можна вважати вичерпаною. Потребують свого неупередженого розгляду визначення змісту поняття «політична соціалізація» у контексті сучасного політологічного дискурсу; суб'єкти та чинники цього процесу; формування атрибутів політичної культури у процесі політичної соціалізації; основні характеристики трансформаційного суспільства як середовища, що впливає на політичну соціалізацію особистості; проблема формування демократичних політичних цінностей у трансформаційному суспільстві.

Очевидна актуальність цих проблем і їхня недостатня розробленість зумовили вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 23 грудня 2010 року). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 28 лютого 2011 року).

Метою дисертаційного дослідження є теоретичне обґрунтування характеру та функцій політичної соціалізації особистості як засобу формування політичної культури в період суспільних трансформацій.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **дослідницьких завдань:**

- проаналізувати концепції політичної соціалізації та обґрунтувати вибір теоретико-методологічного інструментарію дослідження;
- розкрити сутність понять «соціалізація» і «політична соціалізація» в сучасному політологічному дискурсі, окреслити чинники та механізми політичної участі як процесу взаємодії особистості з політикою;
- висвітлити основні характеристики та специфічні риси трансформаційного суспільства в Україні як середовища, що впливає на процеси політичної соціалізації особистості;
- визначити суперечності трансформаційного періоду, його дестабілізаційні чинники, ризики та загрози для процесу політичної соціалізації особистості й можливі шляхи їх подолання;
- узагальнити концептуальні підходи до феномену «політичної культури» як мети політичної соціалізації особистості, визначити структурні елементи процесу формування політичної культури як інтегративної сутності її складових: політичної свідомості, політичних почуттів, політичної волі та політичної участі;
- дослідити ціннісний зміст і соціальну зумовленість політичної соціалізації особистості;
- визначити можливі способи запобігання та протидії маніпуляціям, підвищення ефективності формування демократичних політичних цінностей особистості й активної громадянської позиції в умовах суспільних трансформацій.

Об'єктом дослідження є політична соціалізація як політико-культурний феномен, двосторонній процес свідомого засвоєння людиною моральних і політичних норм та цінностей, що існують у суспільстві, а також її здатності

адаптуватись до суспільного середовища, активно самореалізуватися, впливати на суспільно-політичні перетворення.

Предметом дослідження є особливості, ознаки і характерні риси політичної соціалізації особистості в умовах трансформаційного періоду.

Методологічну основу дослідження становить поєднання наукових підходів, принципів та методів пізнання, які дали змогу комплексно й всебічно дослідити політичну соціалізацію особистості у контексті сучасних політичних трансформацій. Вибір методологічного арсеналу обумовлений міждисциплінарним характером роботи, єдністю гносеологічного, соціально-філософського та політологічного рівнів дослідження політичної соціалізації. Відповідно до мети та завдань у дисертації використано загальнонаукові, філософські та спеціальні політологічні методи дослідження.

У роботі використано низку методологічних підходів: комплексний (вивчення політичних культури і соціалізації як цілісних феноменів, з урахуванням інтеграції методів різних наук); гуманістичний (аналіз політичних явищ у світлі прав, свобод й інтересів людини, становлення її як особистості, активного учасника політичного процесу, політичного актора); політико-аксіологічний (осмислення суспільної значимості трансформаційних процесів, демократичного типу політичної культури як мети політичної соціалізації); історичний (аналіз еволюції шляхів політичної соціалізації в умовах демократичного транзиту); політико-антропологічний (з'ясування характеристик та особливостей політичної трансформації суспільства крізь призму людського виміру політики).

Тема дисертації вимагає застосування таких методологічних принципів наукового пізнання як об'єктивність, системність, послідовність, єдність теорії і практики, історичного і логічного. У роботі також використані наступні методи дослідження: діалектичний (в її сучасній політико-філософській інтерпретації), порівняльний, структурно-функціональний, метод системного аналізу, індукції та дедукції, герменевтики та ін. Застосування цих методів дозволило розглянути феномен політичної соціалізації в його цілісності та окремих проявах; у процесі історичної, соціокультурної еволюції і сучасної перехідної динаміки; у взаємозв'язку основних сегментів, типових ознак, відмінних характеристик і чинників; у контексті суперечностей, ризиків й перспектив розвитку. Критично проаналізувати існуючі реалії, уникнути апологетики й визначити актуальні напрями розвитку політичної соціалізації дозволило використання емпіричних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дослідженні здійснено цілісний і системний аналіз природи та сутності, сучасного стану і перспектив розвитку політичної соціалізації особистості в трансформаційному суспільстві та доведено діалектичний зв'язок політичної

соціалізації та суспільно-політичних трансформацій. Основні положення дослідження, які визначають новизну і виносяться на захист, полягають у наступному.

Вперше:

– проаналізовані політичні характеристики трансформаційного суспільства, у якому відбувається політична соціалізація особистості, формуються нові виклики до людини і культури; розкриті тенденції розвитку політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурних змін та взаємозалежність факторів соціалізації і трансформації;

– визначені та проаналізовані такі особливості політичної соціалізації особистості в перехідний період суспільного розвитку: висока суперечливість, динамічність і неусталеність процесу політичної соціалізації; періодичне переакцентування змісту політичної соціалізації; висока залежність цього процесу від зміни політичних еліт; суперечливе поєднання традиційних і нових політичних орієнтацій, коливання особистості між політичними стереотипами минулого й орієнтаціями на майбутнє; своєрідна «романтизованість» процесу політичної соціалізації, обумовлена поверховим, спрощеним, популістським уявленням значної маси населення про політичні зміни, їх мету і завдання;

– окреслено потенційний вектор розвитку політичної соціалізації як двостороннього процесу, що полягає як у засвоєнні індивідом цінностей, знань, взірців поведінки, так і в зворотному процесі – відображенні нового досвіду в політичній поведінці у трансформаційному політичному просторі; виокремлено такі сутнісні риси політичної соціалізації: політична активність, компетентність, відповідальність, стійкість перед політичними маніпуляціями, популізмом, демагогією.

Дістали подальшого розвитку:

– трактування політичної соціалізації в умовах політичних трансформацій як процесу становлення мозаїчної структури політичної культури особистості, системи соціокультурних норм і цінностей, зокрема політичних, що поєднані мінливими і ситуативно визначеними взаємозв'язками;

– розуміння політичної поведінки в умовах політичних трансформацій, як такої, котра зумовлюється, з одного боку, відтворенням традиційних ціннісних орієнтацій, з іншого – спробами наслідувати нові, актуалізовані модернізацією, взірці політичної участі, що ускладнює процес політичної соціалізації.

Поглиблено:

– тезу про те, що формування демократичної політичної культури, реалізація активної політичної участі, політичної волі є головною метою політичної соціалізації особистості в період суспільної трансформації;

– положення про молодь як об'єкт і суб'єкт політичної соціалізації, чинники та механізми навчально-виховної роботи серед студентства, гуманістичну й демократичну систему політичної освіти та громадянського виховання. Стверджується, що творча, активна, професійна самореалізація молоді у політичному житті суспільства мусить бути одночасно надбанням й регулятором освітнього процесу у сучасній вищій школі;

– уявлення про зростання ролі ціннісного контексту сучасного періоду політичного розвитку, на основі чого побудовано модель формування демократичних політичних цінностей у процесі політичної соціалізації особистості.

Теоретичне та практичне значення. Положення дисертаційного дослідження можуть скласти теоретико-методологічну основу подальшої розробки наукової проблеми політичної соціалізації особистості в трансформаційному суспільстві, моделей формування демократичної політичної культури особистості, провідних цінностей і технологій їх утвердження в умовах переходу до демократії. Матеріали дисертації будуть корисними для подальших політологічних, педагогічних, соціально-філософських, політико-психологічних досліджень, а також у процесі підготовки і читання навчальних курсів і спецкурсів соціально-політичного спрямування для студентів гуманітарних спеціальностей.

Описані практики політичних перетворень, можливості прогнозування політичних трансформацій, зміни ціннісного континууму особистості можуть становити інтерес для політичних експертів, громадських і партійних активістів, державних службовців, журналістів, для укладання стратегій державного розвитку, громадських проектів, програм політичної освіти та патріотичного виховання.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної філософії і філософії освіти, кафедри політології і державного управління НПУ імені М. П. Драгоманова. Матеріали дослідження використані під час факультативних занять для студентів та аспірантів гуманітарних спеціальностей з основ правотворчої діяльності. На основі дисертаційного дослідження розроблено спеціальний курс «Політична культура молоді трансформаційного суспільства». Результати наукового дослідження були оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських наукових заходах, зокрема: Юридичних читаннях молодих вчених (Київ, 2004); Других юридичних читаннях (Київ, 2005); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі» (Київ, 2006); V Курасівських читаннях «Політичний простір України: регіональні виміри» (до 70-річчя І. Ф. Кураса) (Київ, 2009); Всеукраїнській науковій

конференції «Методологія політичної науки» (Львів, 2010); Восьмих юридичних читань «Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства» (Київ, 2012); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Політична наука в Україні: стан та перспективи розвитку» (Київ, 2012); Звітньо-науковій конференції викладачів університету «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2013); V Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених за участю іноземних учасників «Соціально-економічний розвиток держав: досвід та перспективи» (Київ, 2013); Дев'ятих юридичних читань «Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи» (Київ, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільно-політичні та соціокультурні процеси в Україні» (Київ, 2013); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Духовні цінності християнства в українській культурі: віхи тисячоліть» (Київ, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Освітня політика держави: філософія, методологія, практика» (Київ, 2013); III Всеукраїнські Морозівські педагогічні читання, тематичне засідання «Магістратура в освітньому просторі університету» (Київ, 2014).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 7 наукових праць, зокрема: 4 статті – у фахових виданнях України з політичних наук, 1 – у фаховому зарубіжному виданні, а також тези виступів на конференціях.

Структура та обсяг дисертації обумовлена специфікою предмету, метою й основними завданнями дисертаційного дослідження. Дисертація містить вступ, чотири розділи, одинадцять підрозділів, висновки та список використаних джерел із 204 найменувань. Загальний обсяг дисертації становить 191 сторінку, із яких основна частина дисертації – 170 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, викладено методологічну основу роботи, розкрито її наукову новизну, висвітлено можливості теоретичного і практичного використання одержаних результатів, окреслено рівень апробації результатів, подано дані про публікації, структуру й обсяг дисертації та кількість використаних в ній джерел.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні засади дослідження політичної соціалізації особистості»** – висвітлено теоретико-методологічні підходи та принципи політологічного аналізу політичної соціалізації особистості.

У **підрозділі 1.1.** – **«Поняття «соціалізації» та «політичної соціалізації» в сучасній науці»** – розкривається сутність соціалізації як процесу засвоєння

цінностей, орієнтацій, форм і моделей поведінки, які притаманні певному суспільству. Аналіз праць зарубіжних і вітчизняних науковців, присвячених проблемі соціалізації та політичної соціалізації, виявив як низку спільних рис, так і суттєві розбіжності у трактуванні цього феномену. У дисертаційному дослідженні зміст політичної соціалізації розкрито як засвоєння особистістю норм і традицій певної політичної системи, формування навиків політичної участі, розуміння й усвідомлення цілей і методів політики. Процес політичної соціалізації особистості досліджується через призму основних функцій системи дії (Т. Парсонс) – адаптації, ціледосягнення, інтеграції та відтворення прихованих взірців. Політична соціалізація є двостороннім процесом, який включає адаптацію й інтеграцію людини до суспільства шляхом засвоєння нею політичного досвіду, цінностей, норм, настанов, притаманних суспільству загалом, а також – реалізацію в процесі політичній участі засвоєних взірців.

Для аналізу процесу політичної соціалізації важливими є вплив ціннісної структури суспільства та спільнот на формування ціннісно-мотиваційної структури особистості. Це спонукає як до вивчення адаптивного потенціалу політичної соціалізації особистості, так і ціннісних її аспектів. Ціледосягнення розглядається як ключова функція систем особистості й політики, яка домінує у процесах політичної соціалізації (формулювання та досягнення політичних цілей – стрижень політичної соціалізації особистості). Обґрунтовано, що успішне узгодження функцій інтеграції та ціледосягнення можливе завдяки сформованому, стійкому політичному світогляду, в якому важливу роль відіграє політична культура.

У підрозділі 1.2. – «Політична участь як показник адаптації людини до політичного життя суспільства» – розглянуто політичну участь як основу політичної соціалізації особистості та досліджено механізми політичної участі, завдяки яким особистість реалізує політичні цілі.

Політична участь розглядається як діяльність, що спрямована на забезпечення життєвих потреб і розподіл ресурсів у межах політичної системи. Остання існує як організована структура влади, впливу, авторитету та стосується не лише уряду, а й інших громадських інститутів, які контролюють поведінку й ресурси своїх членів. Це трактування впливає із розуміння демократії не лише як політичної, а й соціальної категорії. Політична участь проаналізована у взаємозв'язку з категоріями політичної активності та політичної діяльності. Політична участь посідає проміжне місце між професійною політичною діяльністю та громадянською залученістю; може мати стихійні прояви. Вона не обмежується лише раціонально-інструментальною дією, оскільки людині – як її суб'єкту – притаманні певні почуття, звички, симпатії й антипатії, що безпосередньо відображається на характері участі.

У підрозділі 1.3. – «Сучасний політологічний дискурс про чинники та механізми політичної соціалізації особистості» – розглядається процедурна складова політичної соціалізації, який є одним із найуразливіших у добу соціально-політичних трансформацій. Обґрунтовується, що в перехідний період політична соціалізація не може бути відокремлена від процедурно-правових питань її забезпечення і має розглядатись у контексті завдань тісної взаємодії політичної і правової сфер суспільства.

Розглядаються основні чинники політичної соціалізації за умов перехідного періоду: соціальний досвід людини як представника певного покоління; конкретно-історичні, економічні, політичні, соціально-культурні умови розвитку суспільства; роль інститутів політичної соціалізації. Результатом політичної соціалізації є політична ідентичність – система сформованих політичних цінностей та установок особистості, її ставлення до суспільства (лояльне, критичне чи інше), ідеологічні позиції і партійно-політичні орієнтації, тип політичної поведінки, котра склалася як результат участі особистості в суспільно-політичному житті.

У другому розділі – «**Трансформаційне суспільство як середовище політичної соціалізації особистості**» – проаналізовано особливості трансформаційного суспільства як середовища політичної соціалізації.

У підрозділі 2.1. – «*Змістовні характеристики поняття трансформаційного суспільства та його особливості в Україні*» – визначено, що трансформаційне суспільство характеризується комплексністю та одночасністю модернізаційних перетворень в усіх сферах життя. Особливе місце в системі пострадянських трансформацій належить політичній сфері. У цій ситуації соціалізація кожного громадянина як суб'єкта політичної, громадянської, громадської активності набуває специфічних рис, адже зумовлюється динамікою переходу від старих ціннісних орієнтацій і владно-управлінських механізмів до нових. Ключовими характеристиками феномену трансформаційного суспільства, як середовища політичної соціалізації особистості, є суперечливість, нелінійність, стихійність, часто, навіть, конфліктність ціннісно-орієнтаційної сфери суспільного буття. Політична соціалізація у середовищі трансформаційного суспільства постає як ключовий механізм розвитку цієї соціальної системи.

Трансформаційне суспільство в Україні визначається як таке, що спрямоване на демократизацію всіх ланок суспільного функціонування, на перехід від бюрократично-авторитарного до демократично-громадського стилю управління тощо. Демократизація суспільства характеризується передусім політико-культурними трансформаціями; структуруванням громадянського суспільства; формуванням нових суспільних та політико-правових інститутів; глибокими змінами соціально-економічного укладу соціуму, а також

нормативно-законодавчої бази відповідно до стандартів сучасних розвинених демократичних країн.

Визначено, що трансформаційне політичне середовище, яке сьогодні існує в Україні, не сприяє ефективній соціалізації особистості, що в свою чергу гальмує розвиток самих демократизаційних трансформацій. Проаналізовані основні риси процесу соціалізації особистості демократичного типу як процесу формування демократично орієнтованої особистості, яка вміє відстоювати свої соціально-політичні інтереси і права, має розвинену політичну свідомість і високу політичну культуру, активно бере участь в політичному житті країни.

У підрозділі 2.2. – «Основні риси українського політичного середовища як простору політичної соціалізації особистості» – досліджено особливості трансформаційного процесу в Україні. У дисертації проаналізовано: державно-політичне становлення суверенної України; руйнування старої авторитарно-бюрократичної системи й утвердження нової моделі суспільного розвитку, основними характеристиками якої є ринкова економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство, права та свободи особистості.

Політичні трансформації мають неоднозначний характер, позитивні та негативні тенденції. До позитивних тенденцій віднесено те, що за короткий час незалежності Україна створила основні атрибути держави, українську незалежність визнав світ, значно зріс рівень політичної та економічної свободи громадян, постала багатопартійність, зародилось вільне підприємництво. До негативних – фрагментарний, еkleктичний характер трансформації; відсутність чіткої спрямованості політичного розвитку; суперечливість політичної ідеології; різновекторність ідеологій державного будівництва; зростання соціального песимізму; відсутність чітких пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики; наявність синдрому очікування дива, який послаблює політичну волю; високий ступінь політичної конфліктності. Наголошено, що одним із головних соціально-політичних викликів, які постають перед кожним членом трансформаційних, посткомуністичних суспільств, є проблема відсторонення «старих» і впровадження «нових» політичних цінностей.

У підрозділі 2.3. – «Дестабілізаційний характер трансформаційного суспільства: ризики та загрози для політичної соціалізації» – визначено, що трансформаційне суспільство є сприятливим середовищем для здійснення різноманітних маніпулятивних впливів на свідомість особистості, яка перебуває у стані політично-соціалізаційної розгубленості та непевності. Дефініції поняття «політична маніпуляція» (попри певні відмінності) акцентують увагу на тому, що це є прихований вплив на свідомість людини, який здійснюється завдяки чітко виробленим маніпулятивним технологіям. Очевидно, що в трансформаційному суспільстві, яке є поляризованим, стихійним і конфліктним, такі впливи приховувати легше, адже населення не компетентне у їх

розпізнаванні й адекватному реагуванні. Звідси випливають нагальні потреби в політичній освіті, розвитку політичної культури українського населення.

Враховуючи те, що нині вітчизняним політичним силам доступні для використання потужні інформаційні технології маніпуляції, вироблені закордонними спеціалістами в галузі PR, маркетингу, політичної реклами тощо, то свідомо протистояти маніпулятивним впливам такого професійного рівня та інтенсивності здатне лише населення з високим рівнем політичної культури, а також зі значним досвідом перебування у політичному середовищі демократично-правового характеру.

Долати дестабілізаційні тенденції у розвитку сучасного українського суспільства, а також протистояти різноманітним маніпулятивним впливам на суспільну й індивідуальну свідомість громадян, до снаги великою мірою завдяки засобам політичної освіти та виховання особистості, які мають стати основою політичної соціалізації. Мінімізація загроз і негативних наслідків політичних маніпуляцій засобами політичного виховання особистості, компетентно-інноваційної політичної освіти, на нашу думку, мають також значний потенціал впорядкування, раціоналізації та демократизації трансформаційного суспільства.

У третьому розділі – **«Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації»** – проаналізовано пізнавальний потенціал поняття «політична культура» як основної мети політичної соціалізації особистості.

У підрозділі 3.1. – *«Діалектика взаємозв'язку політичної культури та політичної соціалізації у трансформаційному суспільстві»* – з'ясовано, що дефініція «політична культура особистості» обов'язково містить у своїй структурі смислову складову політичної соціалізації. Крім того, акцентовано увагу на тому, що в загальному соціально-комунікативному полі політичного середовища особистісна складова є основною рушійною та цілепокладальною силою розвитку політичної культури суспільства та його соціалізаційних механізмів.

Обґрунтовується взаємозалежність феноменів політичної культури та політичної соціалізації особистості. Ситуація такої взаємообумовленості є плідною і корисною у стабільному суспільстві з тривалою соціально-політичною традицією та інноваційним спрямуванням. Однак у трансформаційних суспільствах, які переживають розпад ціннісно-культурних політичних традицій, а також потерпають від невизначеності серед безлічі аксіологічних можливостей подальшого розвитку, така взаємообумовленість призводить до стагнаційних, деструктивних і стихійних тенденцій. Зумовлене це тим, що заперечення попередньої системи політичних цінностей унеможливорює стабільно-активну політичну соціалізацію особистості, без якої,

натомість, неможливо формувати нову ціннісну матрицю для подальшого соціально-політичного розвитку суспільства.

У підрозділі 3.2. – «Структурна атрибутивність політичної культури: політична свідомість, політичні почуття, політична воля» – наголошується, що однією з ключових основ, смисло-ціннісним і феноменологічним фундаментом демократичної трансформації має бути відповідний рівень і тип суспільної свідомості, який уможливило засвоєння людиною демократичних цінностей, смислів, правових процедур та орієнтирів. Без формування й розвитку такого типу політичної свідомості неможливі будь-які інституційні, нормотворчі, державотворчі перетворення у напрямку формування впливового громадянського суспільства та демократичної, правової держави.

Надзвичайно важливим атрибутом політичної культури є політична воля, завдяки якій здійснюється одна із важливих функцій політичної культури як мети політичної соціалізації особистості – самореалізація людини як суб'єкта політичної дійсності. У трансформаційному суспільстві, коли невизначеними залишаються ключові ціннісні орієнтири соціально-політичного розвитку, а основною тенденцією є стихійність суб'єктивних і об'єктивних впливів, саме вольові якості особистості постають засобом самореалізації у нестійкому середовищі. Основні атрибути політичної культури (політична свідомість, політичні почуття, політична воля) формуються не відсторонено й абстрактно, а лише на основі конкретної історично-політичної реальності.

У підрозділі 3.3. – «Політична участь у контексті трансформації політичної культури суспільства та політичної соціалізації особистості» – досліджується феномен політичної участі як один з фундаментальних динамічних елементів формування політичної культури в процесі соціалізації особистості.

Політична участь і політична діяльність є певним результатом процесу політичної адаптації та соціалізації, у якому проявляється рівень досягнутої особистістю, громадою, суспільством політичної культури. В основі механізму соціалізації – активна творча діяльність людини, завдяки якій відбувається її включення до політичного та громадського життя суспільства, формування соціальних зв'язків, засвоєння загальних способів практичної діяльності, виникнення свідомості та самосвідомості, здатність орієнтуватись у суспільних подіях. Зважаючи на те, що соціалізація є процесом самореалізації індивіда, вона буде тим успішнішою, чим активнішою буде участь індивіда в суспільних і громадсько-політичних справах. Таким чином, політична участь і активність є водночас і телеологічною установкою, і необхідною основою формування політичної культури в процесі соціалізації особистості.

Особливостями політичної участі в сучасній Україні є спонтанно-стихийний, майже неінституціалізований характер дій; суперечливі механізми

політичного впливу і протиріччя інтересів великих і малих соціальних груп. Становлення правових форм політичної участі в Україні ускладнюється відсутністю стійких традицій політичного плюралізму, який, поки що, більшою мірою, виступає як плюралізм заперечення чужих поглядів і позицій замість утвердження власних. Це вносить до політичного процесу агресивні форми політичної участі, ворожнечу. У суспільній свідомості одночасно присутні ідеї волюнтаризму, тоталітаризму, авторитаризму й демократизму, що становить основну перешкоду на шляху формування демократичної політичної культури в українському трансформаційному суспільстві. Окреслені труднощі політичної участі можна долати на основі комплексного використання реформаційного потенціалу політичної соціалізації особистості.

Четвертий розділ – **«Політична соціалізація як процес формування політичних цінностей особистості»** – присвячено концептуальному аналізу ціннісного контексту процесу політичної соціалізації.

У підрозділі 4.1. – «Ціннісний зміст і соціальна зумовленість політичної соціалізації особистості» – наголошено, що політична соціалізація, в широкому сенсі поняття, означає політично релевантний аспект загальної соціалізації, яка виникає внаслідок того, що між усіма підсистемами суспільства існують відповідні зв'язки та відносини. У вузькому сенсі – це включення громадян до політичної системи. Метою політичної соціалізації виступає формування політичної культури громадянина.

Політична соціалізація відбувається шляхом навчання та політичного виховання, що несуть у своїй основі зміну особистісних якостей і соціальної ідентичності людини. В обох випадках йдеться про формування ідентичності й особистісних якостей, але різними шляхами: у випадку виховання – шляхом запланованої педагогічної дії, а в випадку соціалізації – ще й у всій сукупності факторів і умов середовища, а також в результаті особистої активності людини.

Важливим засобом соціалізації особистості, її інтеграції до політичної системи, формування рис громадянськості, що передбачає засвоєння чинних норм політичного життя, політичних ідеалів і цінностей, способів політичної взаємодії, є політична освіта. Слід акцентувати залежність змісту політичної освіти від типу політичного режиму. До факторів впливу на процес політичної соціалізації особистості відносять: моральний та ідейно-політичний вплив суспільства в цілому; рівень політичного розвитку та відповідний соціальний досвід особи; соціальний статус особи. Визначено основні чинники політичного впливу громадянина на суспільно-політичні процеси: соціальний статус; усвідомлення власних інтересів та їх співвідношення з інтересами соціальних груп, верств і класів; масштаби та значущість соціальних ролей; політична активність і вміння вести політичну діяльність; наявні в суспільстві соціальні обмеження активності; рівень свідомості й політичної культури тощо.

Акцентовано увагу на значущості фактору політичного маніпулювання як прихованого управління політичною свідомістю і поведінкою людей, а отже – нав'язування волі маніпулятора. Мета політичного маніпулювання – отримання, реалізація і збереження влади. Політичне маніпулювання використовується не тільки для здобуття суспільної підтримки в період виборів або соціальних катаклізмів, а й для повсякденного управління суспільством.

Підрозділ 4.2. – «Формування демократичних політичних цінностей в умовах трансформаційних перетворень» – присвячено проблемі засвоєння цінностей, що є однією з найважливіших у вивченні політичної соціалізації.

Комплекс політичних цінностей досить різноманітний, що відображається у їх систематизації й типології. У найзагальніших політичних утвореннях і поняттях вони трактуються через сукупність рис і проявів політичної культури, діяльності й ідеології. Політичні цінності поділяються на темпоральні (цінності-цілі) й інструментальні (цінності-засоби). Цінності-цілі мають значні відмінності у змістовному навантаженні в різних ідейно-політичних системах. Цінності-засоби та їх політичне втілення є умовою реалізації тих чи інших фундаментальних ідеалів, що визначають характер політичного процесу. Саме в ціннісній системі координат люди обирають «канали» взаємодії з політичним середовищем, тут укладаються ґрунтовні постулати ідеологічних систем і формуються найважливіші ознаки всіх типів політичних культур і субкультур.

Важливо враховувати бажання самої людини відповідати на запити політичного життя. Йдеться про вирішення проблеми мотивації, заохочення особистості до активної участі в політичному житті, про запровадження системи ціннісних, а не примусових мотивів політичної соціалізації. Вони передбачають бажання відповідати вимогам політичної системи, згідно з внутрішніми переконаннями, по совісті, через почуття обов'язку стосовно держави та суспільства. Стратегічною метою політичної соціалізації української молоді має стати ідея формування нової генерації людей з інноваційним, творчим, європейським типом мислення, розвиненою світоглядною культурою висококваліфікованих професіоналів, етично відповідальним ставленням до світу.

ВИСНОВКИ

Політична соціалізація особистості є безперервним процесом активного і творчого залучення особистості до політичної комунікації шляхом формування й утвердження власної ідентичності, нелінійного включення у політичні спільноти та інститути для досягнення цілей особистого розвитку та захисту власних політичних інтересів. Вивчення процесів формування і

функціонування політичної культури суспільства, механізмів політичної соціалізації особистості, її зв'язку з реформуванням політичної системи має виняткове значення.

Політична соціалізація у трансформаційний період має суперечливий, динамічний, нестійкий характер, що зумовлено одночасністю перетворень у практично всіх сферах соціального життя. Трансформаційному суспільству властиві багатофакторні, багаторівневі, раціональні й ірраціональні, керовані, латентні зміни. Процес державотворення в українському суспільстві органічно пов'язаний з утвердженням нової системи духовних цінностей, серед яких найвищою є людина – її свобода, права, життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека.

Значною перепорою на шляху становлення стабільних і світоглядно-фундаментальних механізмів політичної соціалізації є динамічність суспільно-смыслових і світоглядно-політичних вимірів, що постають перед людиною. Змінний характер політичних атрибутів трансформаційного суспільства та можливості їх впливу на політичну соціалізацію особистості мають негативні тенденції, які стосуються насамперед політичної соціалізації молоді. Загрозливими тенденціями для розвитку політичної культури сьогодення є декларативне розуміння демократії, примітивно-прагматичне ставлення до політичної дійсності, правовий нігілізм, недостатність терпимості, посилення недемократичних настроїв і дій, охлократичні орієнтації, брак навиків і вмінь ведення політичного діалогу.

Політичні стереотипи і міфи, які нав'язувалися багатьом поколінням тоталітарним режимом, дуже стійкі, а також мають здатність вплітатись у нову ідеологічну канву сьогодення. Невпорядковане і хаотичне середовище формування політичних смислів значною мірою визначає ідеологічний політичний вакуум. Водночас демократична політична соціалізація особистості потребує справжніх ціннісно-смыслових орієнтирів. Нагальною є необхідність вироблення концептуального фундаменту та реальних механізмів впровадження новітніх інноваційних орієнтирів політичної соціалізації молоді, які й повинні бути основою телеологічної структури процесу трансформації сучасного українського суспільства.

Ефективність боротьби з різного роду ризиками перехідного періоду зростає на основі розгортання просвітницької роботи серед населення, спрямованої на прищеплення цінностей демократичної правової і політичної культури, формування особистісних прагнень кожного громадянина до власної інформаційно-політичної компетентності й активної політичної позиції. Мінімізація загроз і негативних наслідків політичних маніпуляцій засобами політичного виховання особистості та компетентно-інноваційної політичної освіти мають також значний потенціал впорядкування, раціоналізації і

систематизації трансформаційного суспільства як середовища політичної соціалізації особистості.

Розглянувши різні виміри та можливості становлення, формування атрибутів політичної культури в процесі соціалізації особистості, доведено, що в трансформаційний період, який нині переживає українське суспільство, за умов стихійності, фрагментованості, аморфності та безсистемності політичного середовища, особливу роль відіграють такі феноменологічні, соціально-психологічні та морально-вольові явища як політична свідомість, політичні почуття, політична воля. У структурі політичної свідомості особистості відображаються ціннісно-сміслові комплекси, що існують у політичній реальності, а також утворюються ідеальні конструкти бажаного, інноваційні образи перетворення дійсності й уявлення про моральні основи політичної діяльності. Нераціоналізовані прояви політичного середовища, які зазвичай домінують у ціннісно-фрагментованому суспільстві, викликають відповідні соціальні реакції, засновані на політичних почуттях, емоціях, афектах. Політична ж воля є ключовим елементом політичної культури особистості в діяльнісній сфері, самореалізації людини у політичному та громадському середовищі. При аналізі політичної культури особистості як кінцевої мети політичної соціалізації важливо враховувати взаємопов'язаність атрибутів, що її становлять. На основі вивчення їх цілісного та системного взаємовпливу можна виробити ефективні механізми політичної соціалізації особистості, яка сприятиме формуванню демократичної політичної культури в українському суспільстві.

Визначивши феномен політичної участі одним із фундаментальних елементів у динаміці формування політичної культури в процесі соціалізації особистості, підкреслено системотворчу природу цього феномену. Політична участь, з одного боку, є основою для розвитку політично-соціалізаційної процесуальності та політико-культурної змістовної структурованості, а з другого – аксіологічно залежить від того, який рівень і тип політичної культури домінує у політичному середовищі, в котрому проявляється активність особистості як суб'єкта політичного процесу. У сучасних умовах трансформаційного суспільства важливо розвивати політико-учасницьку компетентність української молоді, від чого зрештою залежить успішність й ефективність запланованих демократизаційних реформ. Стверджується, що будь-яке демократичне суспільство характеризується сталістю розвитку лише за умов високого рівня компетентності громадян у сфері політичної участі та демократичній активності.

Важлива роль у формуванні ціннісного контексту політичної соціалізації особистості відводиться політичній освіті, метою якої є формування й поширення знань про спільне для усіх членів суспільства розуміння політики,

влади, порядку, справедливості, порядку, свободи, рівності, участі тощо. Таким чином, очікуваним результатом політичної соціалізації, демократичної політичної освіти та виховання молоді в Україні має бути формування громадянина, якому властиві такі риси, як шанування ідеалів свободи, справедливості, рівності, почуття власної гідності й готовність до захисту прав і свобод, дотримання чинних норм і законів, потреба в ефективній і стабільній політичній системі, здатність визначати проблеми суспільного життя, бажання і вміння вимагати їх розв'язання, вмотивовано впливати на державну владу й місцеве врядування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ващенко О. О. Трансформаційне середовище як чинник політичної соціалізації особистості / О. Ващенко // Гілея (науковий вісник) : Збірник наукових праць [гол. ред. В. М. Вашкевич]. – К., 2012. – Вип. 63. – С. 538–543.

2. Ващенко О. О. Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації / О. О. Ващенко // Гілея (науковий вісник) : Збірник наукових праць [гол. ред. В. М. Вашкевич]. – К., 2012. – Вип. 65 (10). – С. 515–521.

3. Ващенко О. О. Політична культура і соціалізація особистості в трансформаційному суспільстві / О. О. Ващенко // Політологічний вісник : Збірник наукових праць. – К. : ВАДЕКС, 2012. – Випуск 65. – С. 387–395.

4. Ващенко О. О. Проблема мінімізації політичних маніпуляцій у трансформаційному суспільстві / О. О. Ващенко // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2012. – Випуск 58. – С. 688–693.

5. Ващенко О. А. «Ценностное наполнение» политического сознания и культуры личности как фактор общественных трансформаций / О. А. Ващенко // Unical. – № 1. – Вакі, 2014. – С. 203–211.

6. Ващенко О. О. Деякі аспекти депутатської недоторканості як однієї з основних гарантій діяльності парламентарія / О. О. Ващенко // Юридичні читання молодих вчених : зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2004. – С. 31–35.

7. Ващенко О. О. До питання про інститут депутатської етики в Україні / О. О. Ващенко // Другі юридичні читання : зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2005. – С. 424–427.

АНОТАЦІЇ

Ващенко О. О. Особливості політичної соціалізації особистості в трансформаційний період. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2014.

Дисертація присвячена аналізу діалектичної природи, сутності, сучасного стану та перспектив розвитку політичної соціалізації особистості в трансформаційному суспільстві. Уточнено поняття «політичної культури особистості» як мети політичної соціалізації, його інтерпретації в сучасному політичному дискурсі. Здійснено теоретичну реконструкцію сучасного соціокультурного і політичного контексту України, проаналізовано причини, що перешкоджають формуванню демократичної політичної культури як критерію адаптованості особистості до специфіки соціального простору і часу. Визначено основні характеристики трансформаційного суспільства як середовища нових викликів для політичної соціалізації особистості. Розкрито особливості, технології формування політичної культури особистості у трансформаційному суспільстві. Проаналізовано основні суперечності процесу політичної соціалізації особистості в перехідний період та подолання їх засобами виховання. Досліджено роль політичної освіти у формуванні ціннісного контексту політичної соціалізації особистості.

Ключові слова: політична соціалізація, політична культура, трансформаційне суспільство, політична участь, політична воля, демократизація, політична поведінка, політичні цінності, громадянська та політична освіта.

Ващенко О. А. Особенности политической социализации личности в трансформационный период. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 20.00.03 – политическая культура и идеология. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2014.

Диссертация посвящена анализу природы и сущности, современного состояния и перспектив развития политической социализации личности в трансформационном обществе. Политическая социализация является непрерывным процессом активного и творческого привлечения личности к политической коммуникации, путем утверждения собственной множественной идентичности и нелинейного включения в политические сообщества и

институты в правовых рамках для достижения целей личного развития и защиты собственных политических интересов.

Раскрыты ключевые содержательные характеристики понятия «трансформационного общества» как среды политической социализации личности, осуществлен концептуально-теоретический анализ взаимосвязи тех модернизационных, реформационных процессов, которые происходят в нашем обществе и которые направлены на его демократизацию и избавление от наследия тоталитаризма и номенклатурно-авторитарного управления государством.

Уточнено понятие «политической культуры личности», его интерпретации в современном политическом дискурсе. В работе осуществлена теоретическая реконструкция современного социокультурного и политического контекста Украины, определены и проанализированы причины, препятствующие формированию демократической политической культуры как критерия адаптированности личности к социальному пространству и времени. Проанализированы когнитивно-эвристические и социально-рациональные возможности понятия «политической культуры» как основной цели политической социализации личности, сделан акцент на фундаментальной взаимообусловленности и неразрывности данных феноменов, поскольку только в процессе социализации человек приобретает определенный уровень и тип политической культуры, а политическая культура общества несет в себе все те ценности, смыслы, ориентации и практики, которыми овладевает индивид в процессе личностной политической социализации.

Рассмотрены разные измерения и возможности становления, формирования атрибутов политической культуры в процессе социализации личности, где особенную роль играют такие феноменологические, социально-психологические и морально-волевые явления, как политическое сознание, политические чувства и политическая воля.

Проанализировав различные политические процессы, которые происходят в среде трансформационного посттоталитарного украинского общества, выявлены различного рода риски и угрозы, связанные с манипуляциями политическим сознанием на социальном и индивидуальном уровнях. Обосновывается эффективность борьбы с такими угрозами посредством образовательной и воспитательной работы среди населения, особенно среди молодежи, направленной на привитие ценностей демократического политического сознания и культуры, формирования личностного стремления каждого гражданина к повышению собственной информационно-политической компетентности и активной политической позиции. Минимизация угроз и негативных последствий политических манипуляций средствами политического воспитания личности и компетентно-

инновационного политического образования, имеют также значительный потенциал упорядочивания, рационализации и демократизации трансформационного общества как среды политической социализации личности.

Ключевые слова: политическая социализация, политическая культура, трансформационное общество, политическое участие, политическая воля, демократизация, политическое поведение, политические ценности, гражданское и политическое образование.

Vashchenko O.A. Features of Political Socialization of Personality in a Transformation Period. – Manuscript.

Thesis for scientific degree of candidate of political science on specialty 20.00.03 – political culture and ideology. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2014.

Dissertation is sanctified to the analysis of nature and essence, modern state and prospects of development of political socialization of personality in transformation society. A concept «political culture of personality» is specified as the goal of political socialization, his interpretations in modern political diskurs. The theoretical reconstruction of the modern socio-cultural and political context of Ukraine is realized in the research. The author determines and analyzes the reasons, which prevent from formation of democratic political culture as a criterion of personality's adaptation to the social space and time. Basic descriptions of transformation society are certain as an environment that forms calls to the political culture of personality. Features are exposed, technologies of forming of political culture of personality in transformation society. Certainly and basic contradictions of process of political socialization of personality are analysed in a transformation period and overcoming of education their facilities. The role of body politic is investigational in forming of the valued context of political socialization of personality.

Keywords: political socialization, political culture, transformation society, political participation, political will, democratization, political behavior, political values, civic and political education.